

Nyitott és zárt szöveg Terminológiai tisztázatlanságok

A „zárt és nyitott forma” fogalma a XIX. század második felében Wölfflin svájci német esztéta és művészettörténész stílustipológiájában tűnt fel. Ő ugyanis stíuselemzésében a képzőművészeti alkotásokat többek között ezzel a fogalom párral jellemezte. Az általa megállapított fogalom párokban a stílusváltozást kísérő izlésítélet-módosulások kifejeződéseit látta.

Míg a középkorban a művészek zárt formára és többnyire egyértelmű (bár nemegyszer allegorikus) tartalomra törekedtek, mert ezzel kívánták tükrözni felfogásuk világos voltát, addig már a XIX. századvégi szimbolizmusban jelentkezni látjuk a „nyitott műalkotás” tudatos poétikáját, hiszen Mallarmé Livre-je a következőknek kíván megfelelni: „un livre ni commence ni se finit; tout au plus fait-il semblant” [azaz: egy könyv se nem kezdődik, se nem végződik, legföljebb olyan, mintha kezdődne és végződne].

De a formai zártságot elvető törekvés igazából véve napjaink modern irodalmában különösen a próza sajátossága, ahol a befogadó aktív részvételére, fantáziájára építve „nyitott” a kezdés és a befejezés is (vö. DEME: NytudÉrt. 83. sz. 118).

Korunk esztétikájában a formai zártságot feloldó, alkotói programként hangoztatott törekvéseket „nyitott mű” (non finito) néven emlegetik. A „nyitott mű” fogalma azonban több mindent jelent, viszonylagos, mert a klasszikusokhoz képest az „elfutó pillanatot” megörökítő nyitott művek is „zártak” tekintendők a modern művészetek bizonyos szélsőséges alkotásaival összevetve. Ugyanis a non finito elv szerint nyitott műnek a szándékoltan többértelműek nevezhetők, azaz a végtelenül, sőt parttalanul sokféle jelentést lehetővé tevők, és ugyanakkor szerkezetileg is annyira nyitottak, hogy maga a szöveg sem állandó, nem lezárt, hanem bővíthető vagy rövidíthető. Ehhez a művészetfelfogáshoz: a modern művészeti alkotások kompozitorikus befejezetlenségéhez gyártanak a modern esztétikák és poétikák (pl. UMBERTO ECO, A nyitott mű. 1962.) ideológiát, vezérelvvé téve a többértelműséget megvalósító nyitott formát, amely viszont azzal a kétségtelen haszonnal jár, hogy kiváltja a befogadó aktív közreműködését, szubjektivitását az értelmezésben, tehát új műélvezői gyakorlatot valósít meg. Helyesen állapítja meg azonban ZOLTAI DÉNES a modern zene kapcsán: „Egy műalkotás, amely a d i n f i n i t i v u m mindent jelenthet; olyasmi ez, amire teljes joggal alkalmazhatjuk a rossz végtelen-

ség hegeli terminusát... bármiféle jelentés nem a közlés parttalansága, »végtelensége« révén válik gazdaggá, hanem ellenkezőleg: a lehetséges jelentések számának limitálása és közléstartalmainak konkretizálása révén. Az a műalkotás, amely mindent jelent, voltaképpen semmit sem jelent, a szó legszorosabb értelmében aszemantikus” (A modern zene emberképe. 1969. 464).

A mai stilisztikában is használják a nyitott és zárt struktúra fogalmát. J. NAGY MÁRIA A szó művészete című művében (Bukarest, 1975.) nyitott struktúrának tekinti a többféle interpretálást megengedőket (pl. Ady verseit), zártnak pedig a jelentést kétségessé nem tevőket (vö. 107–8).

SOMLYÓ GYÖRGY a modernség természetét a költészetben vizsgáló tanulmánykötetében (Philoktétész sebe. 1986.) két vers összevetése kapcsán foglalkozik a zárttság és nyitottság fogalmával. Az egyik Petőfi Fa leszek, ha... című verse:

*Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csakhogy lényink egyesüljenek.*

*Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillaggá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: hogy
Egyesüljünk, én elkárhozom.*

A másik Octavio Paz Movimiento című költeménye:

*Ha te borostyánszínű kanca vagy
Én a vér útja vagyok
Ha te az első hó vagy
Én a hajnal úszkének szítója
Ha te az éjszaka tornya vagy
Én izzó szeg a homlokodon*

....

*Ha te a sárga hegycsúcs
Én a zuzmó rőt karja rajt
Ha te a kelő nap az égen
Én a vér útja vagyok (Részlet)*

Fejtegetései lezárásaként azt állapítja meg, hogy a Petőfi-költemény szerkezeti-
leg zárt, jelentése viszont nyitott, mondván: „alig elképzelhető, hogy ellentétes ér-
telmezésekre adjon módot, vagy hogy megfejtetlen jelentésekre bukkanjunk benne,
Octavio Paz verse viszont éppen szerkezetében nyitott; tartalma azonban tele van

racionálisan megfejthetetlen, kívülről megmagyarázhatatlan, csupán sugallatként sugárzó, »zárt« jelentésekkel. Végső soron erre a különbségre is redukálható a »modern« és a »klasszikus« lírai kifejezésforma különbsége” (304). Én magam éppen fordítva gondolom: a Petőfi-vers jelentéseket felidéző hatása be van határolva a szerelmesek összetartozását megnevező metaforákkal egy jelentésmezőbe, a műhöz asszociálható jelentésudvarba, ezért „zárt”, vagy még pontosabban: jól behatárolható nyitottságú a jelentése. Ezzel szemben az Octavio Paz-mű a logika szabályait feloldó fogalmakat rendel egymáshoz a férfi és a nő viszonyát érzékeltető feltételes kapcsolatokban. Esetlegesen, egyszerieket használ, ezáltal a költő nagyon tágra nyitja a metaforái által asszociálható fogalmak körét, műve jelentésudvarát, így válik ennek a versnek a jelentése lényegesebben nyitottá. Röviden: Octavio Paz verse a szabad asszociációk révén nyitottabb a Petőfi-versnél. Másrészt a szerkezet és jelentés SOMLYÓ által történő megkülönböztetést ingatagnak vélem, hiszen a szerkezet minden eleme jelentést hordoz, a jelentés a szerkezetben realizálódik.

Szövegtani írásokban is felbukkan a nyitott és a zárt szöveg fogalma, de nem eléggé egyértelműen. PETŐFI S. JÁNOS az írásaiban nem definiálja ezeket a fogalmakat, de nyilvánvalóan elfogadja Somlyó felfogását, mert művének fent idézett részletére hivatkozva, Octavio Paz versének nyitottságára építve alkot kreatív–produktív gyakorlatokat. (vö. Szövegtan és verselemzés. Bp., 1993, 230–65). — A magyar nyelv könyve című nyelvtan szövegtani fejezetében pedig HANGAY ZOLTÁN — számomra elfogadhatatlan módon — a nyitott szövegeket a beszéltekkel, a zárt szövegeket az írottakkal azonosítja (Bp., 1992. 464).

Mivel szövegekkel kapcsolatban merült fel a nyitottság és zártság fogalma, úgy vélem, hogy a szövegtanban sem lehet megkerülni ennek a tárgyalását. Ellenkezőleg: kérdések láncolatára adandó válaszokkal célszerű megközelíteni ezeket a fogalmakat.

Az első megválaszolendő kérdés: Lehet-e egyáltalán fölvetni, hogy egy szöveg zárt vagy nyitott? — Hiszen U. ECO szerint „a nyitottság mint a művészi üzenet alapvető többértelműsége mindenkor minden műalkotásának sajátossága” (i. m. 9), a beszélt szövegekkel kapcsolatban pedig különben is áll az az általános felfogás, hogy azok nyitottak.

A nyitottsággal szemben nyilvánvalóan létezik a zártság fogalma, de, és ebből adódik a következő kérdés: Milyen értelemben szoktak beszélni zárt vagy nyitott szövegről? Szerkezeti és szemantikai szempontból is. Ennek a kettőnek a mechanikus szétválasztása — véleményem szerint — csak az elemzés kedvéért történhet.

Szerkezeti szempontból látszólag vitathatatlanul létező ez a fogalompár. Eszerint a befejezett, a teljes szöveg a zárt, a befejezetlen, töredék szöveg a lezáratlan, azaz nyitott. Ezt látszik igazolni a következő néhány példa:

Arany János belekezd a Juliska emlékezete című versébe:

*Mióta romba dőlt oltáridon, Hazám,
A honfi legszentebb könyvével áldozám,
Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom;
Oly megtört szívvel, de nem oly szabadon:*

.....

De abbahagyja, és a kéziratra ezt jegyzi oda: Nagyon fáj, nem megy. 1866.

Juhász Gyula töredékesen hagyta nem egy versét:

(Csodaszép...)

Csodaszép május elsejéről

Daloltál egykor Heine...

1929.

(A szavak...)

A szavak oly ostoba, gyöngé, nyavalyás

1929.

Tóth Árpád Alföldi esték című félig kész verse a következő:

Ákácillat s finom, fanyar homok

Kevert íze érzik a langyos égen,

.....*nagy csönd és fehéren*

Szétszórt tanyák, vak, néma, otthonok...

Magányos séta.....

.....*homok*

Lelkemben.....lomok,

Ó, kincsem, álmom.....semmiségem....

Valójában ezek nem nyitott szerkezetűek, hanem befejezetlenek, a rekonstruálhatatlanságig hiányosak, nem felelnek meg a magyar nyelv mondat- és szövegalkotási szabályainak, ezért szövegnek nem, csak szövegtöredéknek tekinthetők. Maga a *töredék* szó mint megnevezés félrevezető lehet, hiszen nem egy költő írt ilyen címmel verset (Radnóti, Benjámín), ezek azonban nem azért töredékek, mert befejezetlenek vagy hiányosak, hiszen maguk a versek befejezettek, lezártak, teljesek. Nyilván szimbolikus értelműen azt sugallják: a felsoroltak csak töredékei a elmondható panaszáradatnak. A töredék jellegre utaló formai jegy: a kipontozott sor is inkább csak a hallgatásra, elhallgatásra kényszerített állapotot jelképezi. Néha maguk a költők a töredékek, „verscsírák” közé sorolnak be teljesnek, zártnak tűnő, jól interpretálható műveket is, mint ahogy ezt teszi József Attila is:

(Örökkön háborog a tenger)
Örökkön háborog a tenger
örökkön zúgnak aombok
örökkön fájdalmas az ember
örökkön kicsik a dolgok.

(Ne légy szeles)
Ne légy szeles.
Bár munkádon más keres,
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.

(Repedt kályhámön)
Repedt kályhámön macska ül.
Ne hadd, hogy szomorú legyek,
ne hagyj motyognom félszegül
mikor az istenhez megyek.

Ezekre a művekre illik rá a nyitott zártság fogalma.

A szövegek szerkezetével kapcsolatban tehát helyesebbnek vélném a zártság és nyitottság fogalmait helyett a szerkezetileg teljes és hiányos struktúra fogalmát használni. Teljesnek az tekinthető, amelyben megtalálható az antik retorikák által elkülönített három makroszerkezeti egység, hiányosnak pedig az, amelyben mindez legalábbis potenciálisan benne van, éppen ezért rekonstruálható. Egy hír, egy apróhirdetés esetében nem szokás, sőt felesleges teljes szerkezetű szövegeket alkotni, hiszen ezek hiányos szerkezete így is megfelel a jelentésnek: *Kreativitás 1994 címmel kiállítást rendez az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Csodák Palotája interaktív tudományos játszóháza április 15-től 30-ig a Budapesti Műszaki Egyetem K épületének aulájában.*

Tartalmi szempontból zártnak a kizárólag egyértelműen magyarázható szöveg fogható fel, ilyen azonban kevés akad, talán egy hivatali határozat, egy törvényszéki ítélet, egy orvosi kórházi zárójelentés, egy szaktudományi értekezés stb. mondható annak. Minél szűkebb egy szöveg jelentésudvara, annál zártabb a jelentés. Az antik dráma (például Szophoklész: Antigoné) jelentésudvara szűkebb a mondanókörök által hagyományozott gondolatiság miatt, mint a shakespeare-i, de relatív nyitottsága révén napjainknak is szól. Nemcsak a nyitottabb, hanem a zártabb jelentésudvarú művek is az esztétika kategóriáján belül maradnak.

Ha viszont a jelentésudvart a végleteleg leszűkítik, giccsről, szubkulturális alkotásról van szó, vagy olyan, csak az irodalomtörténészek által nyilvántartott, de a köztudatban nem élő műről, mint amelyet Ady is írt kezdő költőként:

Én szép világom...

*Én szép világom,
Boldogságom,
Arcod borúsna
Miért látom?
Sóhaj tör elé
Kis szívedből,
Ragyogó könnycsepp
Szép szemedből.*

*...Ha hú sziveddel
Érzed, érzed,
Hogy el fog veszni
Üdvösséged,
Csókolj meg forrón
Utóljára,
Haljunk meg most a
Boldogságba!...*

Noha ez a szöveg a lírai formának megfelel, de éppen jelentésének zártsága miatt nem él.

Ha a nyitottságot a végletekig tágítják, akkor mindent s egyben semmit nem jelentő „szövegről” van szó, mint Weöres Panyigai panyiga kezdetű abrakadabrája. Ennyiben esztétikai értékmérő is a túlhajtott zártság és végtelen nyitottság.

De a tartalmi nyitottság és zártság között a határvonalat a gyakorlatban nehéz meghúzni. Áll ez a köznapi, közéleti és művészi szövegekre egyaránt. A legegyszerűbb referenciális funkciójú, szándékoltan egyértelmű közlés is lehet nyitott, például a következő vasútállomási bejelentés: *A Prágából érkező nemzetközi gyorsvonat előreláthatólag két órát késik.* — A vonatra várók számára ez különböző érzelmi viszonyulást eredményezhet: az egyik örül, mert a háralevő két órában még elutazása előtt elintézheti az ügyes-bajos dolgait, a másik ember számára bosszúságot jelenthet, mert emiatt lekésik egy másik vonatcsatlakozásról, a vonattal érkező gyermek, házasárs, szerelmes várása esetleg idegességet, de legalábbis feszült várakozást kelthet.

Hasonlóképpen egy pusztán referenciális tartalmú meteorológiai jelentés: *A Dunántúlon ma déltől erős havazás és hófúvás várható.* a Kelet-Magyarországon lakó számára többletjelentést hordoz, ha szerettei laknak a Dunántúlon, vagy neki magának Bécsbe kell utaznia a következő nap, vagy esetleg felidéződik benne egy régebbi kellemes vagy kellemetlen téli dunántúli utazása, így a domináns denotatív jelentés ellenére is ez a közlés hangulatilag színezetté válik.

Egy egyértelműnek tűnő hír is válhat nyitottá, ha nem kizárólag a fogalmi megértés szintjén hat, hanem személyessé válik esetleg a hasonló sors vagy a sorsközösség vállalása vagy politikai, meggyőződésbeli ellenszenv miatt, mert tovább visszhangzik a hír hallgatójában: *Egy öreg boszniai házaspár tegnap kapott nálunk letelepedési engedélyt.*

Nem is beszélve azokról az emotív hatású mondat-szövegekről, mint a következő is: *A nyári kirándulásunkon a Vereckeai hágó útjain fogunk járni.* Ennek a szövegnek nem kizárólag a nyári idő és a várható kirándulás kellemessége ad érzelmi telítettséget, hanem az is, hogy Verecke említése egy magyar ember számára

nemcsak egy adott földrajzi területet denotál, hanem konnotálja a honfoglaláshoz fűződő tudásunkat, képzeletünket, a honfoglalás köré formálódott legendák világát, esetlegesen mesébe illő elképzelésünket. Nyilván ha ugyanezt a szöveget egy osztáráknak mondjuk, számára terveink előrejelzéseként referenciális töltetű csupán, de még a magyarságon belül is más a visszhangja a különböző lelki, érzelmi, politikai beállítottságú: patrióta, nacionalista, internacionalista felfogású emberek számára, hiszen a szöveg konnotatív „holdudvara” nem azonos számukra, ez csak „sugalmazási mező”. A denotatív mező egységét ennek a tulajdonnévnek az említése biztosítja, csak az ehhez fűződő konnotáció ad szemantikai szóródást, nyitottságot, és feltételez sugalmazási rendet hely és idő függvényében. Verecke kulturális, legendai, mitikus fogalom, amelyet a nyelvi jel egyértelműen megjelöl, és ugyanakkor a föltételezett és önkényes konnotációk széles körét engedi meg. Egy irodalmi műveltségű ember számára Ady sora is felidéződik: *Verecke híres útján jöttem én*. Ez a szöveg már „irányított sugalmazás”, hiszen ez az Ady-vallomás irányítja a képzeletet, behatárolja a sugalmazási mezőt, ráadásul esztétikai hatását, poétikai funkcióját: azaz magára a szövegre irányul. Mint a szimbolista versekben, ebben a költeményben is a „meghatározatlan tárgyiasság” és ennek sugalmazási módja kelt élvezetet a befogadóban.

Nyitott a többféleképpen interpretálható szöveg, vagyis minden műalkotás, hiszen „... valójában egyetlen műalkotás sem »zárt«, hanem külső lezártságában mindegyik a lehetséges »olvasatok« végtelenségét foglalja össze” (U. Eco, i. m. 59). A szemantikai nyitottság két különböző típust jelenthet:

— az egyik végtelenül gazdag asszociációk sorát engedi meg, de a jelentésmezeje a befogadói interpretálást részben meghatározza, így lesz a mű **z á r t a n n y i t o t t**, például József Attila *A város peremén* című verse bár sokféleképpen magyarázható, de képtelenség szerelmes vagy humoros verseként értelmezni,

— a másiknak nem lévén jelentésudvara, a magyarázatokat egyáltalán nem korlátozza, tudatos többértelműségre, határozatlanságra törekvése miatt, tehát parttalan módon értelmezhető.

Eszerint „különbséget kell tennünk a mai művészeti áramlatok programszerű nyitottsága és a között a nyitottság között, amelyet úgy határozhatunk meg, hogy minden műalkotás tipikus jellemzője” (U. Eco, i. m. 59).

A mindennapok szövegeire: az irottakra és az élőszóbeliekre egyaránt jellemző a jelentésbeli nyitottság vagy zártság. De mivel arról van szó, hogy a nyitottság fokait nevezzük meg ezzel, helyesebb lenne **r e l a t í v e z á r t é s r e l a t í v e n y i t o t t s z ö v e g e k r ől** beszélni.

Nem érdektelen megfigyelni, miféle strukturális sajátosságokon alapul a nyitottság és zártság, mi kelti a befogadóban a lezártság érzetét? (vö. DEME, *A szöveg alaptermészetéről: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. 1979. 59) A

lotmani felfogás (Szöveg, modell, típus. Bp., 1976. 56–9) szerint az elhatároltság, azaz a szövegek kezdettel és véggel határolódnak el. Ahogy azt már Arisztotelész kétezer évvel ezelőtt kifejtette: „Teljes az, aminek van kezdete, közepe és vége. Kezdet az, ami nem következik szükségképpen valami más után, utána viszont valami más van vagy történik. A vég — ellenkezőleg — az, ami más után van, vagy történik (vagy szükségszerűen, vagy a gyakoriság alapján), utána viszont nincs semmi más. A közép az, ami más után következik, s ami után is van valami más. A jól összeállított történeteknek tehát nem lehet csak úgy akárhonnan kezdődniök, sem találomra bevégeződniök, hanem ismertetett fogalmakat kell megfelelően felhasználni” (Poétika. 1963. 21).

Kétségbevonhatatlanul mesék kezdődnek a következő szokványos fordulatokkal:

Volt egyszer a világon, még az Óperenciás-tengeren is túl egy szegény ember, meg egy szegény asszony. (A kis gömböc)

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy özvegyasszony s annak egy macskája. (Kacor király)

Hol volt, hol nem volt, volt az Óperenciás-tengeren túl, az üveghegyeken innen, volt egyszer egy szegény asszony. (A kiskondás)

Volt egyszer egy király s volt neki három fia. (Ribike)

Éppen sztereotip voltuk miatt tudjuk, hogy a következők mondatok mesezárlatok:

Még most is boldogan élnek, ha meg nem haltak. (A malacon nyert királylány)

Ha a kis gömböcöt a kis kanász bécsi bicskája ki nem hasította volna, az én kis mesém is tovább tartott volna. (A kis gömböc)

Itt a vége, tedd a jégre, majd elcsúszik valamerre! (Az éjgérő fa)

Itt a vége, fuss el véle! (Erős János)

Alig akad kivétel az ehhez hasonló mese-befejezések alól. Az Illyés Gyula által feldolgozott Hetvenhét magyar népmese című kötetben formailag szokatlan: párbeszéddel záruló mese csupán kettő olvasható:

A Szél erre odafordult a többihez:

— *Ugye, mégicsak bennem van a bizodalma mindenkinek! (Nap, Hold, Szél)*

— *Jaj, jaj! Nincs pénz! Elvitte Szent Péter! Elvitte Szent Pál, Szent János!*

Most már hol keressük?

Nagy messziről hangzott a felelet:

— *A pokolban! (A három vándorló)*

Szemantikai szempontból ezek is „relatív zártak”, hiszen nyilvánvaló a szöveg értelmezése. És ugyanakkor jelentésében mégis relatíve nyitott minden mese, hiszen jelenthetett volna-e évszázadokon keresztül vigasztalást és reményt, igazságos ítéletet és méltó büntetést a befogadók számára, ha „zárt”, tehát „holt” szöveg lett volna?

Hasonló a helyzet más műfajokkal kapcsolatban is.

A szerkezeti zártság Kölcsey Emléklapra című epigrammájában jól látható: a rövid forma két részből áll, az első az érdeklődést felkeltő expozíció, a második a tömör konklúzió, amelyet a disztichonos versforma a két sor ritmikai egybekapcsolásával is kifejez, és ugyanakkor a jelentésbeli nyitottság az erkölcsi parancs konkrétnak változó tartalmában jelentkezik:

*Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökölni ha kihúnysz: A haza minden előtt.*

A zárt, a „gúzsba kötött” forma ölt testet a szonett-formában a két részre: az oktávára és a tercetre való tagolódásban és az ennek akusztikusan megfelelő rím-elhelyezésben, mint például Babits A lírikus epilógja című versében is. A metaforák és hasonlatok is a tartalmi lekerékítettiséget (... *jaj én vagyok az ómega s az alfa... Vak dióként dióba zárva lenni*) szuggerálják, igazolva azt, hogy a téma szabja meg a formát, és a formának objekív törvényei vannak, de ezen belül a gondolat nyitottsága klasszikusan zárt művet is örökérvényűen nyitottá, remekművé avat:

*Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.*

*S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióba zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam.*

*Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm.
Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy –
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.*

*Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.*

Az ima záró-formulája formailag egyértelműen lezárt módon szervezi egységgé Juhász Gyula Anna örök című versét, mégis éppen az *Amen* szó miatt sajátosan kibővített, áhítatot, elragadtatást sejtető jelentésudvara van ennek a szerelmes versnek:

*Mert benne élsz te minden félrecsúszott
Nyakkendőmben és elvétett szavamban
És minden eltévesztett köszönésben
És minden összetépett levelemben
És egész elhibázott életemben
Élsz és uralkodol örökkön, Amen.*

Nagy László Kiscsikó-siratójában a „*siratlak, siratlak, bársony-kiscsikó*” refszerűen visszatérő, szövegtagoló sora bár formai lezárást jelent, de a jelentés nem zárul le, mert a múlt időből (*sajnáltalak, sirattalak*) jelenre váltással az élmény jelenre kiható voltát sejteti meg a költő.— Hasonlóképpen Arany Ágnes asszony című balladáját is a művet részekre tagoló, visszatérő motívum zárja, amely ugyanakkor Ágnes büntudatból eredő tébolyának a megrögződését és a bűnös asszonynak az idő végtelenjébe nyúló bűnhődését jelzi a jelen idejűséggel:

*S Ágnes asszony a pataokban
Régi rongyát mossa, mossa.*

Arany Toldi estéjének szinte keretet ad az „*öreg*” természet szimbolikus képe, indításkor: „*Őszbe csavarodott a természet feje*”, záráskor: „*S elborítá a sirt új havával az ég*”, de Lajos király és az öreg Toldi vitájának továbbgondolása a jelentést nyitottá teszi.

A hős halálával végződő alkotás is egyszerre lehet zárt és nyitott. Móricz A fáklya című regényének „*Elvégeztetett: de semmi sem tisztázott.*” záró mondata is erről árulkodik: az *elvégeztetett* az esemény sor lezárását szuggerálja, a *semmi sem tisztázott* pedig az ellenpólust: az embert izgató kérdések megoldatlanság miatti nyitottságát. A Rokonok című Móricz-regény is csak látszólag lezárt: „*Sietve indultak a szegény ember megmentésére.*” befejező mondata valójában a megoldás mindenképpen negatív alternatíváját hordja magában: valószínűbben Kopjáss István beletörődését abba, hogy alkalmas eszköze legyen a kisváros családi kapcsolatokra épülő panamáinak, esetlegesen halálát jelentheti. Az író tudatosan homályban hagyja a véget, mert ítélete szerint a főhős nem méltó arra, hogy belőle tragikus hőst formáljon.

A formai „zártágot” elvető törekvés igazából véve napjaink modern irodalmában különösen a próza sajátossága, ahol a befogadó aktív részvételére, fantáziájára

építően „nyitott” a kezdés és a befejezés is (vö. DEME: NytudÉrt. 83. sz. 118), mint A cinkos című Konrád-regényben, ahol a szerző a dialógus formával „hagyja nyitva” a művet:

- *Még várj. Még nem jött el az ideje.*
- *Mit csináljunk?*
- *Üljünk itt a padon.*
- *És el fog jönni valamikor az ideje?*
- *El.*
- *És azt te fogod tudni?*
- *Te is.*
- *Utána is mellettem maradsz?*
- *Igen.*
- *Nem szólsz senkinek?*
- *Nem.*
- *Majd észrevesznek.*
- *Észre.*
- *Téged is elvisznek.*
- *El.*
- *Talán csak ide a bolondokházába, vissza.*
- *Talán.*
- *Megint hallgatni fogsz?*
- *Igen!*
- *Nem akarsz velem jönni?*
- *Nem.*

Vagy éppen a kezdő és a záró szerkezeti rész egymáshoz való kapcsolódása is lehet a relatív zártság záloga. Így van ez Konrád György A látogató című regényében is, noha in medias res indítással kezdi az író: az időpont, a színhely, a szereplő szerzői bemutatása nélkül vág bele az események közepébe:

Folytassa, kérem, mondom az ügyfélnek. Megszokásból csupán, sejtem, mit fog mondani, s kételkedem őszinteségében. Tovább panaszkodik, magát mentgeti, másokat vádol. Néha sir, rendszerint körtönfalaz, haszontalan töltelékzavakat ismételve, meg akar szabadulni valamitől. Helyzetét kétségbeejtőnek tartja, én szokványosnak, keresztjét birhatatlannak, én huzamosan elviselhetőnek, öngyilkosságra célozgat, elengedem fülem mellett, azt hiszi, megmenthetem, nem mondatom meg neki, mennyire téved. — Mégis a befejezés erre „rímel”: ilyen típusú beszélgetésre szól a meghívó: az író több, mint hat oldalon át egyetlen mondatba sűrítve fogalmazza meg a gyámhatósági előadó meghívóját:

Jöjjenek el vizsgáztatóink, a gyerekek, meleg kezükkel és illatos koponyájukkal...

és jöjjenek az önzés egyeduralkodói, rögeszméik papagájketrecében, elrásokodott, tárgyatlan és megnevezhetetlen sérelmeikkel...,

és jöjjenek a mindig alulmaradók, akiknek bordáját éveken át nyomja egy acélrugó, akik hitvesi szeretetből soha nem tudnak igazán kinyújtózni...,

jöjjenek el az élehetetlenek, szerepük tuskókezü műszerészei, akik alkatrészeik limlomából sosem tudják összeállítani magukat...,

jöjjön el mindenki, aki akar, egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk (Bp., 1969². 5, 226–233).

A szövegtannak, új tudományág lévén, sok homályos, kidolgozatlan pontja van még. Ide számítandó a nyitott és a zárt szöveg fogalma is. De annyit azért mindenképp le lehet szögezni, hogy szerkezeti-szemantikai okok miatt nyitott szövegről csak akkor beszélhetünk, ha benne a befogadó struktúráját vagy legalább strukturális sajátosságokat fel tud fedezni. Lezárást érzékeltető konstrukcionális elem sokféle lehet: a csattanó, az ellentét, a fortissimo vagy a pianissimo, vagy éppen azonos alaphangnembe való visszatérés, a hatásos kép stb. De ha a műalkotás a forma objektív törvényeinek megfelel, jelentésében mindenképpen nyitott, legfeljebb nyitottságának mértéke változhat. Tehát az esztétika határain belül maradó relatív nyitottság és relatív zártság semmiképpen nem határozza meg a mű esztétikai értékét, tehát nem kritikai kategória.

Befejezésképpen még egy megjegyzés. Ha a szöveg fogalmát a legáltalánosabb értelemezésben vizsgálom, akkor ide tartozik az apróhirdetésektől Dantéig, Homérosz eposzáig. Az ügynök haláláig minden írásmű és természetesen beszédforma. Az ilyen értelemben vizsgált szöveg messze túlmutat a szoros értelemben vett szövegtanon, mert egyik oldalon át-, illetve belép az esztétika tudományának világába, a másik oldalon a retorikába. Tehát a szövegtani vizsgálat komplex eljárása — ha teljességre törekszik — igényli az esztétikai és retorikai elemzést is. Ez a komplex vizsgálódás okozza igazából a gondot, idézi elő a szövegtan bizonytalanságait. A vizsgált nyitottság–zártság problémakör is idetartozik. Túl azon, hogy a nyitottság és a zártság minden művészeti ág egyik lényegi kérdése (legfeljebb elnevezési variációk vannak: jelentésudvar, „termékeny pillanat” stb.), természetes módon a konkretizálásban jelentkeznek a gondok. Ezek egyikét-másikat kívántam dolgozatomban szóvá tenni.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA